

KEMAL PAŞAZADE'NİN FÎ FADİLETİ'L-LİSÂNİ'L-FÂRİSÎ ADLI RİSALESİNDE FARS DİLİNE AİT GÖRÜŞLERİ*

İsmail BAYER**

Öz

Bu çalışma, Yavuz Sultan Selim'e 'kazasker'lik, Kanûnî Sultan Süleyman'a 'şeyhulislam'lık yapmış olan, Türk, Arap ve Fars dillerinde üç yüzden fazla kitap ve risaleyi kaleme almış olan, dedesine nispetle Kemal Paşazâde ve İbn-i Kemâl (1468-1534) künyeleriyle şöhret kazanan Şemseddin Ahmed b. Süleyman'ın Araçadan sonra en fasîh ve en gelişmiş dünya dilinin Farsça olduğunu ifâde etmek için kaleme aldığı "fî Fadîleti'l-Lisâni'l-Fârisî ale'l-Elsineti sive'l-Lisâni'l-Arabî" adlı risalesini konu edinmektedir.

KEMAL PASHAZÂDE'S VIEWS ABOUT PERSIAN LANGUAGE IN HIS PAMPHLET CALLED "FÎ FADİLETİ'L-LİSÂNİ'L-FÂRİSÎ"

Abstract

This study is about the pamphlet "fî Fadîleti'l-Lisâni'l-Fârisî ale'l-Elsineti sive'l-Lisâni'l-Arabî" written by Shemseddin Ahmed bin Suleyman, who was the qadi 'asker of Yavuz Sultan Selim and shaykh al-islam of Kanuni Sultan Suleyman, who authored more than 300 works in Arabic, Persian and Turkish, and who was famous for his epithet "İbn Kemâl" or "Kemal Pashazâde" due to his grandfather in order to express that Persian is the second most fluent and developed language in the world after Arabic.

Dedesine nispetle Kemal Paşazâde ve İbn-i Kemâl (1468-1534) künyeleriyle şöhret kazanan Şemseddin Ahmed b. Süleyman, Türk, Arap ve Fars dillerinde üç yüzden fazla kitap ve risaleyi kaleme almıştır. İbn-i Kemâl'in Farsça düzeyini göstermesi bakımından Sa'dî Şîrâzî'nin Gülüstân'ına Nigâristân adıyla nazîre yapma çabasını özel olarak belirtmek gerekir.¹Diğer taraftan müellifin Yavuz Sultan Selim'e 'kazasker'lik, Kanûnî Sultan Süleyman'a 'şeyhülislam'lık yapması, engin ilmine ek olarak devlet ve siyaset adamlığı hünerlerinin boyutunu gösterir.²

Kemâlpaşazâde'nin farklı alanlarda telif edilmiş eserlerinden biri "fi Fadîleti'l-Lisâni'l-Fârisi ale'l-Elsineti sive'l-Lisâni'l-Arabi"³ adlı risalesidir. Risale Arapçadan sonra en fasîh ve en gelişmiş dünya dilinin Farsça olduğunu ifâde etmek için kaleme alınmıştır. Mezkur eserin ismi ilk bakışta, Farsçaya dair önemli dilsel verilerin ele alınacağı intibahı uyandırıyor. Ancak İbn-i Kemâl'in mezkur savı dil dışı verilerle temellendirmesi kanaatimize göre beklentilere cevap vermemektedir.

Müellif eserinde doğrudan veya dolaylı olarak konuyla ilgili sıhhat derecesi tartışmalı hadislerle, tartışmalı bir fetvaya, o günün kültür dünyasında yaygın ancak bütün zamanlarda tepkilere neden olabilecek nakillere, etimolojik tahlillere, Farsçanın kollarına ve yoğunluklu olarak Fars medeniyetinin dünya tarihindeki önemine değinmektedir.

Aslında fars tarihi, kültürü ve toplum yapısı sadedinde verilen ve konuyla ilgisiz gibi duran satırların arka planında Farsçanın yüksek bir medeniyet ve katmanlı bir dil grubuna ait olması sebebiyle fazilet kazandığı düşüncesi kendini hissettirmektedir.

Müellifin naklettiği " *يسنان أهل الجنة العربية والفارسية الدرية* " "Cennet ehlinin dili Arapça ve inci gibi olan Farsçadır (veya; Deriyye Farsçasıdır)."⁴hadisi mevzû hadis mecmûalarına konu olacak düzeyde tartışmalıdır. İfade etmek gerekir ki hadis li-

* Resâil-i İbn-i Kemâl, İbn-i Kemâl Paşa Şemseddin Ahmed b. Süleyman, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1316, II, 210-217; Eser ,Hüseyin Ali Mahfûz tarafından Risâle Meziyyeti'l-Lisâni'l-Fârisi 'alâ Sâiri'l-Elsineti mâ Hala'l-Arabiyyeti, adıyla da 1943'te Tahran'da neşredilmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. E-posta:ismailbayer@artvin.edu.tr

¹ Eser Şeyhülislam Yahya Efendi tarafından Türkçeye tercüme, Mehmet Vesim tarafından da şerh edilmiştir. İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde, Eserleri", DİA, XXV, 246.

² Geniş bilgi için bkz.Şeyhülislam Kemal Paşazâde : hayatı, şahsiyeti, eserleri ve bazı şiirleri. / M. A. Yekta Saraç, İstanbul : Risale Yayınları, 1995; Saîd Hüseyin Bâğcivân, Şeyhu'l-İslâm İbn Kemâl Paşa, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426.

³ Resâil-i İbn-i Kemâl, İbn-i Kemâl Paşa Şemseddin Ahmed b. Süleyman, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1316, II, 210-217; Eser ,Hüseyin Ali Mahfûz tarafından Risâle Meziyyeti'l-Lisâni'l-Fârisi 'alâ Sâiri'l-Elsineti mâ Hala'l-Arabiyyeti, adıyla da 1943'te Tahran'da neşredilmiştir.

⁴ Zapttaki ihtilafa binâen iki farklı anlam verilmiştir. Hadisin kritiği ile ilgili bkz. el-Esrarü'l-Merfua fi'l-Ahbari'l-Mevzua, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari (1014/1606), thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, Beyrut, Dârü'l-Emane, 1971, hds. no. 358.

teratüründe fars dilini ögen veya yeren bir kısım uydurma rivayetler mevcuttur⁵ ve belki de bu ilginç cümlelerin sosyolojik ve psikolojik tahlillerle yeniden okunması gerekir.

Müellif, söz konusu tezi güçlendirmek için namazda Kur'ân'ın Farsça tercümesinin okunabileceğine dair Ebû Hanîfe'nin fetvasını nakleder.⁶ Fetvayı yukarıdaki hadisle ilişkilendiren görüşlere yer veren İbn-i Kemâl böylece Farsçanın üstünlük kanıtlarını sağlamlaştırmaya gayret eder.

Ancak belirtmek gerekir ki bu fetvanın Ebû Hanifeye ait olmadığı veya hayatının ilerleyen zamanlarında fikrini değiştirdiği yönünde rivayetler mevcuttur. Mezhabin diğer imamları dahil İslam toplumunda pek kabul görmeyen Ebû Hanîfe'nin fetvâsına en önemli eleştirilerden biri ez-Zemahşerî'den gelmektedir. Arapçanın yanında Türkçe ve Farsçada da üstat olan ez-Zemahşerî'nin Ebû Hanîfe'ye itirazı konuyu dil anlayışına taşıması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir dille taabbudî olarak okunmasını caiz görmeyen ez-Zemahşerî, Ebû Hanîfe'ye isnad edilen rivayetin aslında doğru olmayabileceğini, doğru olsa bile Ebû Hanîfe'nin Farsça'yı çok iyi düzeyde bilmediği gerekçesine dayanarak iki dil arasında sağlıklı karşılaştırma yapamayacağını, dolayısıyla böylesi bir fetvaya kapı aralanmasının mümkün olmadığını belirtir.⁷

Aslında Ebû Hanîfe ve ez-Zemahşerî gibi iki büyük alimin Fars veya Türk olmalarının kesin delillerle netleştirilemediği, konuya dahil olan Kemalpaşazâde'nin ise bir Osmanlı Şeyhü'l-İslâm'ı ve Şia toplumu aleyhine verilen ehlince malûm keskin fetvânın⁸ sahibi olduğu düşünülürse münakaşanın farklı bir renk aldığı söylenebilir. Normal şartlar altında Ebû Hanîfe'nin namazda Farsça lehindeki fetvasına karşı durması gereken kişinin Kemalpaşazâde olması beklenirken itirazın ez-Zemahşerî'den gelmesi dikkat çekmektedir. Belki de bir cihetle bu hadise, sonucu pek tutarlı olmasa bile, objektif olma gayretinin saygınlığına güzel bir örnektir.

⁵ Farsça lehinde uydurma hadis örneği: Allah içinde kolaylık bulunan bir iş murad ettiğinde Farsçayla vahyeder. İçinde şiddet olan bir iş murad ettiğinde ise Arapça ile vahyeder. (Hadisin kritiği için bakınız: el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzua, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkani, 1250/1834 ; thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemani, Kahire, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1960, hds. no: 819)

Farsça aleyhinde uydurma hadis örneği: Allah'ın en hoşnut olmadığı (ğazabını en fazla celbeden) dil farsçadır. (Hadisin kritiği için bakınız: el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzua, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkani, 1250/1834, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemani, Kahire, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1960, hds. No: 1018. (Örneklemede ağır hakaret içeren nakillerden kaçınılmıştır.)

⁶ İmam Muhammed'in el-Asl adlı eserinde belirtildiğine göre Ebû Hanife'ye göre kişi Arapça okuyabilse bile namazda iken Kur'an'ın Farsça tercümesini okuduğunda namazı caiz olur. Muhammedb. Hasen eş-Şeybânî, el-Asl, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgani, Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, I, 252; Muhammed bin Ahmed Ebu Selh es-Serahsi, el-Mebcut, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993, I, 37.

⁷ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, 275, ed-Duhân, 43/51

⁸ M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazâde: hayatı, şahsiyeti, eserleri ve bazı şiirleri, Risale Yayınları, İstanbul, 1995, 89-93; Halil İbrahim Bulut, Dini Araştırmalar, Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği. Cilt:7, s.21, ss.179-195.

Öte taraftan İbn-i Kemâl'in Farsçanın üstünlüğüne dair eleştirmeden kaydettiği bazı nakillerin Farsça ile ilgili olmaktan çok Fars milliyetçiliğini aşırı uçlara taşıyabilecek unsurlar taşıdığı da söylenebilir. Aşağıdaki şiir buna örnek gösterilebilir.

والمملك ملكان ساسان وقحطان الدار داران أيوان وعمدان
والإسلام مكة والدنيا خراسان والناس فارس والإقليم بابل

*Yurt Eyvan ve Gumdân'dır,⁹ Mülk ise Fars ve Kahtân
Ve insan farstır, memleket Bâbil, İslâm Mekke, dünya Horasandır..*¹⁰

Belki zorlama tevillerle bu satırların problemli olan kısımlarına bir miktar sevimlilik katılabilir ancak yorumu okuyucuya bırakmak kanaatimizce en doğrusu olacaktır.

Risalenin ilerleyen kısımlarında Farsça'nın hem bir üst dil hem de bu dilin bir alt kolu olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Fârisiyye; Pehleviyye, Deriyye, Fârisiyye, Hûziyye ve Süryâniyye dillerinden oluşur. Buna göre Pehleviyye; hükümdarlığın yönetim meclislerinde konuşulan soylu dil, Deriyye; saygınların konuştuğu elit dil, Farsiyye; halkın ve saray mabeyncilerinin konuştuğu dil, Hûziyye; hükümdarlar ve elitlerin kendi aralarında ve mahrem işlerinde konuştukları "özel" dil, Süryaniyye ise Irakta konuşulan Kibtî dilidir. Farsçanın toplumda hakim olan kast sisteminin yansıdığı bir dil grubu olması Kemâlpaşazâde'nin naklettiği ve genel kabul olan malumatı anlamlı kılmaktadır.

Bu kısa risalenin diğer satırları ise Fars bölgesinde yer alan mekân isimlerinin etimolojik incelemesine, tarih, medeniyet ve kültürel yapıya ait bilgiler nakletmektedir. Müellif risalede anlamsız gibi duran tarihi bilgiler ve yerleşim yerlerine ait etimolojik çözümlenmelerle kanaatimizce Farsçanın köklü ve asil bir dil olduğunu vurgulamak ister gibidir.

Son söz olarak ifade etmek gerekir ki, akıcı, dalgacı, süslü Farsçanın; İslâm hat sanatındaki yoldaşı Dîvânî kalemî gibi salındıkça sevdasına kapılanlar ve coşkun bir şekilde akıp dalgalandıkça seyrine hayran olanlar hep olacaktır.

Kaynaklar:

- » Ali el-Karî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), el-Esrarü'l-Merfua fi'l-Ahbari'l-Mevzua, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Dârü'l-Emane, Beyrut, 1971.
- » İbn-i Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân, Resâil-i İbn-i Kemâl, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1316.
- » Halil İbrahim Bulut, Dini Araştırmalar, Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği. Cilt:7, s.21, ss.179-195.
- » İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde, Eserleri", DİA, XXV, 246.
- » M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazâde : hayatı, şahsiyeti, eserleri ve bazı şiirleri, Ri-

⁹ Eyvân: el-Medâin'deki Kisrâ sarayı. Gumdân: Belkîs'in San'â'daki Sarayı. Süleymân(a) tarafından yapıldığı, cephelerinin kırmızı, beyaz, sarı ve yeşil olduğu her biri kırk zirâ' yüksekliğinde yedi katlı olduğu rivayet edilir. (Osmanlı baskısındaki musahhah notu, s. 210)

¹⁰ Resâil-i İbn-i Kemâl, İbn-i Kemâl Paşa Şemseddîn Ahmed b. Süleymân, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1316, II, 211; Mucemü'l-büldan, Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi (626/1229), 1906/1324, Kahire, Matbaatü's-Saade, Horasan maddesi.

-
- sale Yayınları, İstanbul, 1995.
- » Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, el-Asl, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgani, Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye.
 - » Muhammed bin Ahmed Ebu Selh es-Serahsi, el-Mebcut, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993.
 - » Saîd Hüseyin Bâğcivân, Şeyhu'l-İslâm İbn Kemâl Paşa, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426.
 - » eş-Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (1250/1834), el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdisi'l-Mevzua, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemani, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, Kahire, 1960.
 - » Yakut el-Hamevi, Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah (626/1229), Mucemü'l-Buldan, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1906/1324.
 - » ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidî't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424.